UDK: 37.015.3:316.77 **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss3/a187**

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING MULOQOT QILISH QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Baydjanov Bekzod Xaitboyevich[1], Maxkamov Mashhurjon Rashidzoda[2]

[1]Baydjanov Bekzod Xaitboyevich – Farg‘ona davlat universtiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti dekani,pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

[2]Maxkamov Mashhurjon Rashidzoda – Farg‘ona davlat universtiteti “Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 1-bosqich nagistranti

Annotatsiya

Maqola bugungi kunning dolzarb mavzularidan bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining muloqot qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muloqotdan foydalanishning ahamiyati, boshqa psixologik xususiyatlari va irodaviy sifatlarining tarkib topish muammolari va ularning muloqot shakllanishiga ko‘rsatuvchi ta’sirlar muhokama etilgan. Shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim-tarbiya orqali ma’naviy yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash masalalari haqida so‘z yuritilgan

Аннотация

Статья является одной из актуальных на сегодняшний день тем и направлена на формирование коммуникативных навыков учащихся начальной школы. Обсуждается значение использования общения в развитии самостоятельного и творческого мышления младших школьников, проблемы нахождения содержания других психологических особенностей и волевых качеств, их влияние на формирование общения. Также обсуждались вопросы воспитания духовно зрелого поколения через образование на основе личностно-ориентированного, компетентностного подхода.

Abstract

The article is one of today's current topics and is aimed at forming the communication skills of elementary school students. The importance of the use of communication in the development of independent and creative thinking of elementary school students, the problems of finding content of other psychological characteristics and volitional qualities, and their effects on the formation of communication are discussed. Also, issues of raising a spiritually mature generation through education based on a person-oriented, competency-based approach were discussed.

Kalit so‘zlar: *o‘quvchi, o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, muloqot, muloqot shakllanishi, nutqni rivojlantirish.*

Ключевые слова: *ученик, учитель, начальное образование, общение, формирование общения, развитие речи.*

Key words: *student, teacher, primary education, communication, communication formation, speech development.*

KIRISH

Jahonda nutq madaniyatini shakllantirish borasida olib borilgan tadqiqotlar asosida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalari, til ta’limini kasbga yo‘naltirishni tizimli tarzda tashkil etishning metodologik asoslarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda [1]. Respublikamiz ta’lim muassasalarida o‘quvchi-yoshlarning erkin, mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo‘lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarni rivojlantirish, muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratildi, me’yoriy hujjatlar ishlab chiqildi. Sog‘lom bolani voyaga yetkazishda ta’lim tizimining rolini kuchaytirish, boshlang‘ich ta’limning yuqori sifatini ta’minlab, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari faoliyatiga joriy qilish uchun zamin yaratildi. O‘zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida muhim vazifalar sifatida “mustaqil fikrlaydigan, qat’iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini

rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish” kabilar belgilab berilgan [1]. Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e’tibor berilmoqda. Komil insonning muhim sifatlaridan biri muloqot madaniyatidir. Yetarlicha shakllanmagan muloqot madaniyatisiz sog‘lom ijtimoiy munosabatlami o‘matish mushkul. Muloqot bilan bog‘liq muammolar psixologiya fanida chuqur o‘rganilgan. Unga tayanib insonning ruhiy taraqqiyotini, uning atrofdagilar bilan bo‘ladigan aloqasini, individning shaxs bo‘lib shakllanishini muloqotsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Chunki muloqot ham insonning o‘ziga xos ehtiyojlaridan biri. Insonning go‘daklik va o‘smirlik davrlarida muloqot yetakchi, ya’ni yangi psixologik xususiyatlaming shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi faoliyat sifatida gavdalanadi. Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatni o‘zlashtirish va o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Muloqot jarayonida inson xulq-atvorining muayyan obraz va modellari shakllanib, keyinchalik ular interiorizatsiyalanadi. Muloqot davomida ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar amalga oshadi, uning vositasida hamkorlikdagi faoliyat ro‘yobga chiqariladi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Barkamol avlodni tarbiyalashning ma’naviy-axloqiy asoslarini takomillashtirish masalalari Sharqning buyuk mutaffakirlarini asrlar davomida qiziqtirib kelgan. Til va nutq, nutq madaniyati, samarali muloqot, muloqot san’ati, notiqlik mahorati kabi masalalar Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Abu Abdulloh Al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Zamaxshariy, Kaykovus, Bahovuddin Valad, Jaloliddin Rumiy, Husayn Koshifiy, Alisher Navoiy, Mahmudxo`ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy kabi ko‘plab mutafakkirlarning qiziqish doirasiga kirgan [3].

Keyingi yillarda dunyo olimlari tomonidan fanning turli sohalarida muloqot fenomenining tadqiqi amalga oshirildi: muloqotning falsafiy asoslari L.Buyeva, M.Kagan, R.Krauss, T.Rodermel, V.Fefelovalarning tadqiqotlarida tahlil etilgan [3]. Bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarining bilingvizm, faol nutq, fonetik-fonematik, nutqning to‘liq rivojlanmaganligi va yozma nutq kamchiliklari; jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqiy muammolarining ayrim jihatlari N.Abidova, N.Musaeva, D.Nazarova, D,Nurkeldieva, V.Raxmonova, R.Rustamova, N.Sosedova, U.Fayziyeva, M.Xamidova, R.Shomaxmudova, F.Qodirovalarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan [3]. Jahonda bolalar nutqini rivojlantirishning ilmiy metodologik jihatlari Anne O‘Hare, Chaтgit E.Clarka, Edward G.Conturea, Tedra A.Walden, Warren E.Lambert, Sloane Burgess, Lisa Audet, Sanna HarjusolaWebblar tomonidan tadqiq qilingan [4].

MUHOKAMA

Hozirgi paytda mamlakatimizda va xorijda muloqot muammosiga qiziqish ortib bormoqda va ularni kichik yoshdanoq bartaraf qilishga harakat qilinmoqda. Psixolog olim V.N.Myasishev muloqot masalasiga chuqur yondashgan, uni o‘rgangan. Boshqa olimlar muloqotni nutq kommunikatsiyasi bilan bog‘lab o‘rgangan bo‘lsalar, V.N.Myasishev muloqotni jarayon sifatida o‘rgangan. Ya’ni shaxslarning bir-biriga muloqot orqali ta ’sir ko‘rsatishlarini, bir-birlarini idrok qilish obyekti sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha: Shaxs turlicha munosabatlarda qarama-qarshi sifatlami namoyon qilishi mumkin». Tajribali psixolog A.A.Bodalyev esa shaxs o‘yinda, o‘qishda, muloqotda, ya’ni faoliyatning turli sohalarida o‘zining o‘rnini bilishi zarurligini uqtiradi. U o‘zining «Shaxs va jamiyat» kitobida bu masalaga katta e’tibor berib, bu muammolar kam o‘rganilganligini ta’kidlaydi. A.A.Bodalyevning fikricha, “insonni muloqot orqali tarbiyalashda bu unga qanday ta’sir qilishini avvaldan o‘ylash zarur” [2].

Forobiyning fikricha, qanday qilib ta’lim berish va ta’lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so‘rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi jismlarga, ya’ni substansiya va aksidensiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir. Ikkinchi ilm grammatikadir. U jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishiga va undan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so`zlarni va nutqni qanday tuzishni o‘rgatadi. Uchinchi ilm mantiqdir. U ma’lum xulosalar keltirib chiqarish uchun mantiqiy figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o‘rgatadi [7].

Bolalar maktab yoshiga yetganda ularning bir-birlariga nisbatan munosabatlari yangicha mazmun kasb etadi. Bola ilgari ota-onasi, guruhdagi tengdoshlari, tarbiyachi bilan muloqotda bo‘lgan bo‘lsa, endi maktab o‘qituvchisi, sinf rahbari bilan muloqotda bo‘ladi. Bolalarda bu davrda mas’uliyat hissi shakllanadi. Bolalar nutqining o‘sishida ularning maktabda o‘qishi katta rol

o‘ynaydi. Bola maktabgacha yoshda o‘ylamasdan gapiradi, maktabda esa u gaplashayotgan til o‘qitiladigan va o‘rganiladigan ilm bo‘lib qoladi. Grammatikani o‘qib o‘rganish jarayonida bola nutqining fonetik jihati to‘g‘ri bo‘lib boradi, nutqning sintaksis tuzilishi takomillashadi. Maktabda o‘qitilayotgan hamma fanlami o‘rganish jarayonida o‘quvchi nutqining lug‘ati boyiydi, so‘zlarning mazmuni uning uchun chuqurlashadi va kengayadi. Bolalaming yozma nutqni egallashlari ular nutqining o‘sishida muhim bosqich bo‘ladi. Bola o‘z fikrlarini yozma nutqda bayon qilishga harakat qiladi. O‘quvchi o‘qituvchining topshirig‘iga binoan yozma ishlar bajarayotganda o‘zining shu ishiga o‘z fikrining qanday til bilan bayon qilinganiga qarab baho berilishini oldindan bilib turadi. O‘quvchi maktabda berilgan topshiriqni tayyorlash vaqtida shu topshiriqni o‘ziga-o‘zi gapirib berishni mashq qilib turishi nutqining o‘sishiga katta ta’sir qiladi [2].

Bolalar yoshlikdan avvalo oilada, so‘ngra ta’lim maskanlarida muloqotga o‘rgatib boriladi. Muloqotga o‘rgatish usullaridan biri muloqot ko‘nikmasini mashg‘ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog‘cha sharoitida tarbiyachi turli mashg‘ulotlar o‘tkazib muloqotga o‘rgatadi. Avval elementar o’zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullar tarkib topadi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxs ijtimoiy-psixologik treninglar orqali muloqotga o‘rgatiladi. Shaxning o‘zi bu usullarga ijobiy munosabatlar bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo‘lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to‘laqonli rivojlana olmay. A.A.Bodalyev fikricha, hatto o‘yin faoliyatida bola muloqotda bo‘ladi. Ta’lim jarayonining asosida muloqotga o‘rgatish masalasi turadi. Mehnat ta’limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonning dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya’ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi [2].

Bolalar nutqining o‘sishida o‘qituvchining nutqi katta rol o‘ynaydi, chunki uning nutqi o‘quvchilar uchun namuna hisoblanadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘z nutqini takomillashtirish ustida ishlashi kerak. Har bir pedagog o‘z tajribasidan, uslubidan kelib chiqib bolalar bilan muloqotda bo‘lishi, nostandart usullarni izlab topishi kerak.

Har bir fanning xususiyatidan kelib chiqib, darsda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashga o‘rgatib borish muhim o‘rin tutadi. Erkin va ijodiy fikrlash kishining muloqotga kirishishida, o‘z fikrini erkin bayon qilishida, o‘zganing fikrini to‘ldirib, qo‘shimchalar qila olishida, voqelikni idrok etib o‘z qarashlarini ifoda eta olishida namoyon bo‘ladi. Lekin ko‘pchilik o‘quvchilar o‘zlari o‘qigan, ko‘rgan, eshitgan voqealarini o‘zgalarga gapirib berish tugul, bu voqealarga ijodiy, erkin va mustaqil fikr bildira olmaydilar. O‘quvchilarda ijodiy mustaqil fikrlashni shakllantirishda darslarda ko‘proq suhbat, muloqot qilish, “Voqeaga sizning fikringiz qanday?”, “Siz shunday vaziyatda qanday yo‘l tutar edingiz?”, “Siz qahramonning tutgan ishini qanday baholaysiz?”, “Bu paytda nima bo‘lgan bo‘lishi mumkin?”, “Nega qahramon shunday yo‘l tutdi deb o‘ylaysiz?” kabi shunga o‘xshash savollar bilan o‘quvchilarni baxs-munozaraga jalb etish juda muhim[5].

Masalan, har bitta darsda navbatchi axborot topshirishi shu kundagi voqea-hodisalar, vaziyat haqida to‘liq ma’lumot berish bilan belgilanadi. O‘qituvchi topshiriqlarni bolalarga ularni guruhlarga yoki juftliklarga ajratib bersa, o‘quvchi bunday holatda o‘zining fikrini guruhdagi boshqa tengdoshlariga yoki o‘z sherigiga aytishi ham muloqot orqali namoyon bo`ladi. Guruhlarda ishash uchun topshiriqlar berilganida o‘quvchilar o‘z fikrlarini o‘rtoqlariga yetkazishga harakat qiladilar. Hamkorlikda ishlash jarayonida bir-birlarining fikrlarini eshitadilar va to‘ldiradilar, eng maqbulini ajratishga erishadilar. Fikrni bayon qilish natijasida nutq malakalari shakllanadi, ko‘pchilik oldida fikr bildirishga, o‘z munosabatlarini bildirishga o‘rganadilar. Voqeani turli usullarda erkin va mustaqil bayon qilish imkoni tug‘iladi. So‘z boyliklari sayqallashadi. Bu ham bolalar nutqini o`stirishga yordam beruvchi eng katta omillardan biri [5].

Agar o‘qish darsi bo‘lsa, darslikda berilgan matnlarni rollarga bo‘lish orqali o‘quvchilarning voqea-hodisalarni izchil gapirib berish, tengdoshlarining fikrlarini to‘liq eshitish, muloqotda qiladigan kamchiliklarini bartaraf etish kabi muhim ko`nikmalari shakllanririladi.

Maktabda bolalar uchun eng avvalo faol ishlatiladigan so‘zlaming miqdori oshadi. Yozma nutqni, o‘qish va yozishni o‘zlashtirish o‘quvchi hayotida hosil qilingan malaka hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tovushlarni bir-biriga qo‘shish orqali so‘z tuzish malakasini egallab olgach, ba’zida matn mazmunini noto‘g'ri tushunadilar. Unga o‘quvchilarning so‘z boyligining kamligi yoki asosiy fikrni ajrata bilmasligi sabab bo‘ladi. Shu munosabat bilan o‘qituvchi oldida

bolalarda lug‘at boyligini oshirish va ularni o‘qigan narsalari yuzasidan mustaqil reja tuzishga barvaqtroq o‘rgatish vazifasi turadi. Yozuv darslarida bola harf va so‘zlami yozishda katta qiyinchilikka duch keladi. Dastlab bola butun e’tiborini yozish texnikasiga va o‘tirish qoidasiga rioya qilishga qaratadi. Avval bolaning yozma nutqi uning og'zaki nutqi orqali belgilanadi, ya’ni u so‘zni qanday talaffuz etsa shunday yozadi. Bu davrda bola bilan ovoz chiqarib aytish bo‘yicha muntazam mashqlar o‘tkazish uning imlo qoidalarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishida katta ahamiyatga ega. Yozma nutqda imo-ishora, ohangdan foydalanilmaydi. Shu bois bolalarning yozma nutqlari ulaming og‘zaki nutqiga qaraganda ancha bo‘sh bo‘ladi. Bolalar nutqi kattalar nutqi ta’sirida o‘sadi. Shuning uchun pedagoglar bolalarga kichik maktab yoshidan boshlab og‘zaki va nutqni o‘stirish bilan birga nutq madaniyatini ham o‘rgatib borishlari zarur [2]. Ye.I.Tixeyeva nutqni rivojlantirish mashg‘ulotlariga nisbatan qo‘yadigan asosiy talablari qatorida bolalar qiziqishlari va tajribalari, ularni jonli o‘tkazish, harakatlanish va sinab ko‘rish imkoniyatlari bilan aloqasini olg‘a suradi. O‘z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye.I.Tixeyeva quyidagilarni ishlab chiqqan:• bolalarni maktabda ta’lim olishga tayyorlovchi uyushtirilgan dasturiy mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasi;

•maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini, fikrlashini rivojlantirish; original didaktik material tizimi va undan maktabgacha ta’lim muassasasida foydalanish metodikasi [6].

XULOSA

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so‘zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o‘zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Muloqot bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo‘l ochadi. Insonning tafakkuri qanchalik mustaqil bo‘lsa, u shunchalik tashabbuskor bo‘ladi. Odamning fikrlashi qancha erkin bo‘lsa, u shuncha izlanuvchan, ijodkor bo‘ladi. Shakllanib kelayotgan yosh avlodning ruhiy, aqliy, jismoniy imkoniyatlariga qarab ish tutilsa, bolada o‘z xatti-harakati uchun javobgarlik hissi paydo bo‘ladi. U o‘z fikri, qarashiga ega bo‘ladi. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha hamda maktab yoshga to‘g‘ri keladi. Boshlang‘ich ta’lim bolaning sog‘lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta’minlaydi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi, uni muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi. Maktab yoshidagi bola eshitadigan, ma’nosini tushunadigan, eslab qoladigan hamda qo‘llaydigan so‘zlarni asta-sekin tevarakatrof bilan tanishish jarayonida ota-onalari, tengdoshlari axborotlari orqali, shuningdek, o‘zining uncha ko‘p bo‘lmagan so‘z zaxirasiga tayanib bilib oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Masharipova U. Innovatsion ta`lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. ped. fanl. bo`yicha falsafa doktori (PhD). …diss. avtoref. – T.: 2018
2. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. – Toshkent: Turon Iqbol, 2016. – 3-bet
3. Nurmanov A. Talabalarni samarali muloqot texnologiyasi va texnikasiga o`rgatishning pedagogic imkoniyatlari. ped. fanl. bo`yicha falsafa doktori (PhD). …diss. avtoref. – T.: 2017
4. Toxtiyarova Sh. Bolalardagi nutq kamchiliklarini bartaraf etishning korreksion-logopedik jarayonini modellashtirish. ped. fanl. bo`yicha falsafa doktori (PhD). …diss. avtoref. – T.: 2020
5. Djumayeva A. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodiy muloqot qilishga o`rgatish usullari//"Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal, 2020, (3) III. – 330-333-betlar
6. Babayeva. D.R. Nutq o`stirish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018. – 19-bet
7. Jo`rayeva M. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar nutqini o`stirish yo`llari//”SCIENCE AND EDUCATION” Scientific Journal, February 2020, volume 3 issue 2.-766-bet